

ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Заблоцька Софія

Науковий керівник – асист. Яворівський Руслан

АНАЛІЗ ВИДОВОГО СКЛАДУ РОДИНИ ПАСЛЬОНОВІ (SOLANACEAE BERTH. ET HOOK. F.) У ФЛОРИ ЗБАРАЗЬКОГО (НИНІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО) РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Родина Пасльонові (Solanaceae Berth. et Hook. f.) – одна із найбільш чисельних родин світової флори, котра у загальному нараховує приблизно 2 900 видів, які належать до 90 родів, поширених космополітно, тобто по всій земній кулі та у різних екологічних умовах, проте, їхня найбільша видова різноманітність спостерігається у тропічних, субтропічних і помірних областях Центральної та Південної Америки. На території України у складі її природної флори та як господарсько цінні представники поширений лише 31 вид Пасльонових у структурі 13 родів (1,07 % загальносвітової чисельності видів родини) [2].

Флористичні дослідження планетарного масштабу у кінцевому рахунку проектується у площину їх проведення на регіональних рівнях, що забезпечує створення найбільш оптимальних умов щодо збереження раритетної фракції флори певного регіону. Тому аналіз видового складу родини Solanaceae Berth. et Hook. f. у межах Збаразького (нині Тернопільського) району Тернопільської області є актуальним за змістом досліджень й має вагомим практичне значення.

Мета досліджень полягала у проведенні комплексного аналізу систематичної структури родини Пасльонові у межах досліджуваного регіону, зокрема, ареалів поширення її видового різноманіття, аналіз популяцій регіонально рідкісних та червонокнижних видів флори і розробка комплексу практичних рекомендацій щодо оптимізації природокористування на території району дослідження.

Для реалізації поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

аналіз фізико-географічних умов досліджуваного регіону щодо сприятливості зростання на його території представників родини Пасльонові;

проведення детального аналізу головних діагностичних ознак родини Solanaceae Berth. et Hook. f. та її основних таксонів;

складання переліку або анотованого списку видів родини Пасльонові, котрі поширені на території району дослідження;

виявлення або підтвердження ареалів поширення раритетної фракції Solanaceae Berth. et Hook. f. та встановлення основних чинників, що викликають чисельне скорочення популяцій червонокнижних й регіонально рідкісних видів досліджуваної флори;

розробка комплексу практичних заходів і рекомендацій з метою охорони, збереження й раціонального використання представників родини на території району дослідження.

Об'єктами дослідження слугували види родини Solanaceae Berth. et Hook. f., котрі поширені у природно-кліматичних умовах Збаразького (Тернопільського) району Тернопільської області.

Для реалізації мети досліджень та вирішення поставлених завдань було використано наступні методи: аналіз літературних джерел, колекцій фондового гербарію лабораторії морфології та систематики рослин кафедри ботаніки та зоології ТНПУ імені Володимира Гнатюка, проведення польових маршрутно-експедиційних та геоботанічних досліджень різнотипових рослинних угруповань з метою підтвердження чи виявлення ареалів поширення представників родини Пасльонові у межах району дослідження, збір фотографічного матеріалу та окремих гербарних зразків.

Практична значимість одержаних результатів досліджень полягає у тому, що вони можуть бути доволі успішно використані в процесі впорядкування визначника й атласу вищих судинних рослин флори Тернопільської області, створенні регіональних Зеленої й Червоної книг, з метою оптимізації природокористування у регіоні, спеціалістами із охорони

навколишнього природного середовища, а окремі результати вже зараз успішно впроваджено у структуру лекційного курсу «Систематика вищих Покритонасінних рослин».

На основі аналізу літературних джерел [1, 3, 4], матеріалів фондових колекцій гербарію лабораторії морфології та систематики рослин Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акронім TERN*), проведених впродовж 2022–2024 рр. маршрутно-експедиційних й геоботанічних досліджень різнотипових фітоценозів на території Збараського (нині Тернопільського) району Тернопільської області встановлено або ж підтверджено зростання 23 видів родини Solanaceae Berth. et Hook. f. (74,2 % загальної кількості у складі флори України), що належать до 12 родів. Таким чином, родовий коефіцієнт або ж середня кількість видів у роді становить тут 1,92.

Поліморфними родами вважаємо фізаліс або марунку (*Physalis* L.), котрий презентований у структурі досліджуваної родини двома видами – ф. звичайним (*Ph. alkekengi* L.) та ф. Франшета (*Ph. franchetii* Mast.) і рід тютюн (*Nicotiana* L.) – також двома видами (т. махорка (*N. rustica* L.) й т. крилатий (*N. alata* Link et Otto), та, особливо, рід паслін (*Solanum* L.), котрий представлений тут 10 видами (43,5 % загальної кількості у структурі родини), зокрема, картоплею (*S. tuberosum* L.), баклажаном синім (*S. melongena* L.), п. чорним (*S. nigrum* L.), п. низьким (*S. humile* Bernh.), п. жовтим (*S. luteum* Mill.), п. крилатим (*S. alatum* Moench), п. солодко-гірким або глісником (*S. dulcamara* L.), п. рогатим (*S. cornutum* Lam.), п. різношипим (*S. heterodoxum* Dun.) та п. сухоребриколистим (*S. sisymbriifolium* Lam.).

9 родів досліджуваної родини (75,0 % загальної їх чисельності) є монотипними, тобто презентовані у її структурі лише одним видом, зокрема, рід помідор (*Lycopersicon* Mill.) – п. їстівний (*L. esculentum* Mill.); стручковий перець (*Capsicum* L.) – с. п. однорічний (*C. annuum* L.); беладонна (*Atropa* L.) – б. звичайна (*A. bella-donna* L.); повій (*Licium* L.) – п. звичайний (*L. barbatum* L.); блекота (*Hyoscyamus* L.) – б. чорна (*H. niger* L.); скополія (*Scopolia* Jacq.) – с. карніолійська (*S. carniolica* Jacq.); дурман (*Datura* L.) – д. звичайний (*D. stramonium* L.); нікандра (*Nicandra* Adans.) – н. фізалісоподібна (*N. physalodes* (L.) Gaertn.) та петунія (*Petunia* Juss.) – п. гібридна – (*P. hybrida* hort.).

У районі дослідження виявлено поширення двох видів родини Solanaceae Berth. et Hook. f., що занесені до «Червоної книги України. Рослинний світ (2009)» [5, 6], зокрема:

1) беладонна звичайна (*Atropa bella-donna* L.). Природоохоронний статус у районі дослідження – вразливий. Реліктовий вид з вираженою ценофобною стратегією. Поодинокі або малочисельними, локальними та різновіковими популяціями (до 10 особин) зростає на лісових галявинах і узліссях в околицях сіл Діброва та Залісці. На території району дослідження частково охороняється у межах ботанічної пам'ятки природи місцевого значення «Луб'янківська дубина». З метою збереження чисельності виду необхідно заборонити порушення природних екотопів його зростання внаслідок вирубування лісів та збирання як лікарської рослинної сировини, досліджувати сучасну стратегію розвитку виду через постійний контроль наявних локалітетів.

2) скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.). Природоохоронний статус у районі дослідження – рідкісний. Центральноевропейсько-кавказький вид на північно-східній межі ареалу. Дуже рідко, популяціями площею 5–7 м² та середньою щільністю 3–8 рослин на 1 м², поширена у тінистих вологих лісах союзу *Carpinion betuli* в околицях сіл Залісці та Чайчинці. Охороняється у структурі ботанічної пам'ятки природи місцевого значення «Чайчинецька бучина». З метою охорони необхідно заборонити проведення суцільних рубок лісових масивів у місцях зростання виду та його заготівлю населенням як цінної лікарської рослини.

Окрім того, на досліджуваній території нами було виявлено або ж підтверджено ареали зростання 6 регіонально рідкісних видів, зокрема: паслін низький (*Solanum humile* Bernh.), який спорадично, але досить чисельними за кількістю особин і площею популяціями поширений у розріджених лісах, на узліссях, серед заростей чагарників та забур'янених місцях у околицях сіл Бутин, Чумалі та Чорний Ліс; паслін жовтий (*Solanum luteum* Mill.), котрий розсіяно зростає у широколистяних лісах, на лісових галявинах та серед чагарників в околицях сіл Залужжя та Діброва; паслін крилатий (*Solanum alatum* Moench), що зрідка трапляється на луках, трав'янистих схилах, на не задернованих пісках по долинах річок, на виходах кам'янистих порід в околицях сіл Колодне, Болязуби, Котюжинці та Малі Вікнини; паслін рогатий (*Solanum cornutum* Lam.), який зрідка поширений по узліссях широколистяних лісів та іноді по межі посівів злакових культур в околицях сіл Чайчинці, Котюжинці та Малі Вікнини; паслін сухоребриколистий (*Solanum sisymbriifolium* Lam.), котрий зрідка спорадично-ізолюваними

популяціями зростає по залишкових лучно-степових і степових ділянках в околицях сіл Романове Село, Киданці та Максимівка та фізаліс звичайний (*Physalis alkekengi* L.), що розсіяно трапляється у лісах та серед заростей чагарників у околицях сіл Малий Кунинець, Бутин, Залужжя, Чорний Ліс та селища Вишнівець.

Головними факторами, що визначають скорочення чисельності популяцій червонокнижних і регіонально рідкісних видів родини Solanaceae Berth. et Hook. f. на території Збараського (Тернопільського) району Тернопільської області вважаємо наступні:

вузька еколого-ценотична амплітуда виду й відсутність екоотопів відповідного типу для його подальшого поширення (*Atropa bella-donna* L.);

недостатнє природне поновлення та слабка конкурентна здатність виду (*Scopolia carniolica* Jacq., *Solanum cornutum* Lam., *Solanum luteum* Mill);

інтенсивне лісове господарство, посадка на місці вирубок інтродукованих деревних порід (*Atropa bella-donna* L., *Scopolia carniolica* Jacq., *Solanum humile* Bernh., *Physalis alkekengi* L.);

розорювання та інтенсивне господарське освоєння залишкових степових і лучно-степових екоотопів (*Solanum sisymbriifolium* Lam.);

руйнування екоотопів внаслідок видобутку корисних копалин (вапняків, пісковиків) (*Solanum alatum* Moench);

збирання рослин населенням як лікарської сировини (*Atropa bella-donna* L., *Scopolia carniolica* Jacq.).

З метою охорони, збереження, раціонального використання і відтворення раритетних видів родини Пасльонові у районі дослідження необхідно:

здійснювати системний моніторинг стану та динаміки чисельності популяцій червонокнижних і регіонально рідкісних видів флори, а у разі їхнього чисельного скорочення оперативнo встановлювати фактори, які його спричинюють;

у випадку виявлення нових ареалів раритетної флори рекомендувати створення у цих місцях об'єктів природно-заповідного фонду;

заборонити порушення оселищ видів та їх екоотопів внаслідок вирубування лісів, видобутку корисних копалин, збирання населенням як лікарської сировини та господарського освоєння залишкових ділянок лучно-степової рослинності;

ініціювати видання регіональних Зеленої й Червоної книг, регулярно інформувати місцеве населення про стан природоохоронної роботи у засобах масової інформації (преса, телебачення);

клопотати перед постійною комісією з питань регулювання земельних відносин, агропромислового комплексу та охорони природного середовища Збараської міської ради (голова – Дмитришин Ігор Володимирович) щодо створення заповідного ботанічного урочища місцевого значення в околицях села Залісці з метою збереження популяцій *Atropa bella-donna* L. і *Scopolia carniolica* Jacq.

ЛІТЕРАТУРА

1. Визначник рослин України / А. І Барбарич та ін.; за ред. Д. К. Зерова. Київ : Урожай, 1965. С. 583–588.
2. Нечитайло В. А., Кучерява Л. Ф. Ботаніка. Вищі рослини. Київ : Фітосоціоцентр, 2001. С. 320–323.
3. Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева и др.; за ред. Ю. Н. Прокудина. Киев : Фитосоциоцентр, 1999 : Наукова думка, 1987. С. 278–281.
4. Флора УРСР: в 12 т. / за ред. Д. К. Зерова. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. Т. 9. С. 364–404.
5. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. Київ : Глобалконсалтинг, 2009. С. 604–605.
6. Яворівський Р. Л., Дем'янчук П. М. Червонокнижні види флори Тернопільської області. Матеріали XIV з'їзду Українського ботанічного товариства. (Київ, 25–26 квітн. 2017 р.). К., б. в., 2017. С. 139.